

פרשת האזינו: כיצד יש להכריע במחלוקת הפוסקים - חלק ב'

בס"ד

פתיחה

בשבוע שעבר התחלנו לעסוק בשאלה כיצד יש להכריע במחלוקת הפוסקים, וראינו את הדיון סביב קבלת מעמדה של הגמרא, מדוע היא התקבלה כספר מחייב שאין לחלוק עליו, ואת ההשלכות לטעם הדבר. כמו כן ראינו את מחלוקת הפוסקים האם ניתן לחלוק על דברי הגאונים והראשונים, מחלוקת שייתכן שמושפעת מאותה מחלוקת סביב מעמדה של הגמרא, וכמצוטט:

"עד כה ראינו את הדיון סביב מעמד הגמרא, ביחס למעמד הראשונים קיימת מחלוקת בין הפוסקים, מחלוקת שגם היא ייתכן ומושפעת מהמחלוקת מדוע אין לחלוק על הגמרא. האם בגלל שנעשה מעין מעמד של קבלת הגמרא, שאז קיבלו אותה כקבלת בית דין (דבר שלא נעשה בספרי הגאונים והראשונים), או בגלל ירידת הדורות (שאז יש מקום לומר שהירידה ממשיכה)". אמנם, עד עתה הדיון עסק במקרה בו יש אדם המסוגל ללמוד גמרא ושאר ראשונים בצורה מספיק עמוקה, כדי שיוכל לחלוק על הקודמים לו, אז יש מקום לשאול האם דבר זה מותר. אולם כמובן, רוב האנשים אינם מסוגלים לעשות כך, והשאלה שמעסיקה אותם היא כיצד להחליט איך לנהוג, כפוסק א' או ב', האם מותר לקבוע רב שבעקבותיו תמיד הולכים וכדומה, ובכך נעסוק השבוע¹.

מרא דאתרא

במקרים בהם האדם נמנע מהכרעה אישית, העיקרון הבסיסי הנפוץ ביותר לקביעת הלכה היא הליכה אחרי מרא דאתרא, כלומר אחרי רב מובהק. המקור לכלל זה מופיע במספר מקומות כגון הגמרא במסכת חולין (קטז ע"א) הכותבת, שבמקומו של רבי יהודה בן בתירא אכלו בשר עוף בחלב, ולא מיחו בהם חכמים כיוון שכלל הנראה סברו כדעת רבי יוסי המתיר דבר זה.

מה ההיגיון לכך שמתעלמים מדעות שאר הפוסקים, וצועדים בעקבות רב אחד? **הרשב"א** (א, רג), שעל בסיס הפסק שלו רבים דנו בידי מרא דאתרא כתב, שמשום כבודו של רב המקום אין לעשות כנגד פסקיו. נראה לדחוק שכוונת הרשב"א לומר, שאכן מעיקר הדין היה מקום ללכת אחר שאר הפוסקים, אלא שיש מעין תקנת חכמים לעשות כרב המקום בגלל כבודו, ובלשון הרשב"א: "מן הדרך הזה כל שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפסי זכרונו לברכה ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חבור הרמב"ם ז"ל והרי עשו אלו הגדולים "כרבם, דבמקום רבם אילו יעשו שלא כדבריו יקלו בכבוד רבם במקומו".

גישה שונה סוברת, שהסיבה שיש להקשיב לרב המקום, נובעת מכך קבלת הציבור. כלומר, חז"ל חידשו שמותר לאדם לבחור לעצמו רב שיכריע בשבילו את הספק, כשם שלעיתים הולכים אחר רוב הפוסקים כיוון שבמקרה זה אין ספק, הוא הדין כאן. יש להעיר, שיתכן שגם הרשב"א במידה מסוימת יודה בזמן הזה לשיטה זו, כאשר אנשים הולכים אחר פוסקים רבים.

בזמן הזה

האם הכלל נוהג גם בזמן הזה? נחלקו בכך הפוסקים, מחלוקת שאפשר וקשורה למחלוקת שראינו לעיל:

א. **המהרי"ב** (א, עה) סבר, שהטעם שיש להקשיב לרב המקום, נובעת מהחובה לכבדו. משום כך טען, שהחובה להקשיב לו בכל פסקיו נהג רק בעבר, שכל קהילה עמדה לעצמה, ומשום כך רב המקום היה הסמכות התורנית שהיו חייבים בכבודו, והוא התווה בפסקיו את ניהול הקהילה.

כיום, כשבפועל יש קשר לרבנים רבים, כבר אי אפשר להתעלם מדעותיהם - לכן יש לחזור לכללים הרגילים אותם נראה בהרחבה בהמשך, כשיש ספק בהלכה מדאורייתא יש להחמיר, ובדברבנן להקל. רק בידי ממונות, שבהם ניתן לומר 'קים לי' (כלומר שמותר לומר שדעתם כפוסק פלוני), ניתן לומר שהדעה העיקרית אחריה הולכים היא דעתו של רב העיר ולהתעלם משאר הדעות. ובלשונו:

"ואחר העיון והחקירה השיבוטי, דדוקא בידי ממונות יש יכולת בידם לתקן, אבל בידי איסור והמותר לאו כל כמיניהו דבני העיר, דבשל תורה הלך אחר המחמיר או בטר רובא לקולא, דדוקא בימיהם שבכל עיר היה להם רב אחד שהיה מלמדם היו מחוייבים בכבוד מלמדם, אבל אנו בזמנים האלו כל הפוסקים והרבנים אשר מימיהם אנו שותים הם רבותינו".

ב. בפועל, המנהג הרווח הוא שסמכות המרא דאתרא נהגת גם בידי איסורים, ולכן לדוגמא רב יישוב מתווה את דרך הנהגת היישוב בשנת השמיטה, ולא מתחשבים בדעות אחרות. כאמור הסיבה לכך שהולכים אחר דעתו היא, שכך רצון והחלטת הציבור, כשם שמזכירות יישוב מוסמכת מכח הסכמת חברי היישוב לקבל החלטות בענייני הציבור.

מצד אחד תפיסה זו מרחיבה את סמכות הרב, כיוון שיש ביכולתו לפסוק גם בידי איסורים. **מצד שני** לא בכל עניין סמכות הרב להתערב, אלא רק בעניינים שהסמיכו אותו לכך (וכן אדם בביתו יכול לנהוג לפי איזה רב שירצה). כמו כן, וודאי שאין לרב עיר או לרב הראשי לישראל וכדומה סמכות של מרא דאתרא המחייבת בכל עניין, כיוון שמדובר בהחלטות פוליטיות ולא בהסכמת הציבור.

הליכה על פי הרוב

עולה שכאשר אדם הולך על פי רב מסוים, אין משמעות לדעת שאר הפוסקים, וכך אכן נוהגים רבים, שהולכים על פי פסקי המשנה ברורה, הרב עובדיה, הבן איש חי ועוד. אולם, לעיתים אין לאדם פוסק שהוא הולך בדרכו, או שמדובר בפוסק הלכה, שבוחר שלא להכריע כנגד דברי הראשונים (וכמו שראינו שעבר ביחס לבית יוסף). כיצד עליו לעשות במקרה מעין זה?

במקרה זה, יש שבחרו להכריע על פי הרוב בעקבות הגמרא במסכת חולין (י ע"א). הגמרא לומדת מדברי הפוסק בפרשת משפטים (כג, ב), שבכל מקום יש ללכת על פי הרוב, וכן כותבת הגמרא בברכות (ט ע"א) - שיחיד ורבים הלכה כרבים. ההיגיון העומד בכלל זה, שמסתמא הרבים יידעו לכוון לאמת יותר מהיחיד. אלא, שלמעשה, כלל זה נתקל בשלושה קשיים מרכזיים:

¹ כהערת אגב, כמובן שהדיון עצמו (השבוע ושעבר) פרדוקסלי, כיוון שמנהלים דיון האם צריך להקשיב לפוסק כזה או אחר, ומשום כך אין זה משנה עם הרשב"א או הרמב"ם ייחשבו כך או אחרת, שהרי השאלה היא האם מראש צריך להקשיב לדבריהם. משום כך יוצא שבכל מקרה, אין סיטואציה שבה האדם יכול להתחמק לגמרי מהכרעה אישית, ועליו לחשוב שנכון לקבל את ההנחה שיש להקשיב לפוסק במידה מסוימת.

א. **ראשית**, גם אם נניח שאכן יש ללכת על פי הרוב, יש לדון מי נכלל ברוב. לדוגמא, כפי שראינו שעבר (וילך שנה ד'), כאשר הבית יוסף החליט לפסוק על פי הרוב, בחר לצעוד בעקבות הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש. **הרמ"א** (דרכי משה הקדמה) ביקר אותו על כך, שהרי יש פוסקים אשכנזים רבים כמו בעלי התוספות ומהר"ם מרוטנבורג, שגם אותם היה מקום להכליל, ובלשונו:

"השלישית והוא העיקר, והוא התכלית המבוקש בזה המחקר, כי ידוע שהרב המחבר בית יוסף, בטבעו אל הגדולים נכסף, ופסק הלכה בכל מקום על פי שני ושלושה עדים, המה הגאונים הנחמדים, הרי"ף והרמב"ם והרא"ש בכל מקום ששנים מהם לדעת אחת נצמדים, ולשאר רבונות אדירי התורה לא חש עליהם."

ב. **שנית**, גם אם ישנה הסכמה על פי איזה פוסקים יש להכריע, יש לדון מדוע יש ללכת על פי הרוב במקרה זה. כפי שהעיר **החזון איש** (כלאים ס' א'), כיוון שההיגיון של הליכה על פי הרוב הוא שכלל הנראה הם מסכימים אל האמת, ייתכן שזה נכון רק במקרה בו הפוסקים דנו ביניהם, שאז ייתכן שחלקם היו חוזרים בהם מסברתם הראשונה, אך לא במקרה בו כל פוסק יושב במקומו.

ג. **שלישית**, פעמים רבות פוסקים נוקטים עמדה זהה בענייני הלכה, אך מטעמים שונים. כגון בהלכות ברכות, יש שיפסקו שאין לברך על דבר מסוים בגלל שהלכה כדעת פלוני, ויש שיפסקו גם כך אבל בגלל שיש מחלוקת בדבר וספק ברכות להקל. גם כאשר דנים על פי רוב, לא ברור האם יש להכריע כדעת רוב הפוסקים במקרה שהם חלוקים בטעמיהם.

ספק לחומרא ולקולא

למעשה יוצא, שהכלל של הליכה אחר הרוב נתקל בקשיים רבים, ואי אפשר להשתמש בו בפועל ככלל גורף. הכלל המשמעותי ביותר שנראה שאחריו הולכים (ונרחיב בו בדף לשמחת תורה), הוא הליכה בדאורייתא לחומרא ובדרבנן לקולא במקרי ספק, דהיינו במקרים שלא הולכים אחר הרוב, והמחלוקת בין הפוסקים לא הוכרעה.

המקור לכלל זה מופיע בגמרא בין השאר במסכת ביצה (ג ע"ב) הכותבת כדבר פשוט, שספק ביצה שנולדה ביום טוב לרבה אסורה בטלטול, כיוון שהוא סובר שיסוד הדין האוסר ביצה שנולדה ביום טוב מדאורייתא, ואילו לדעת רבי יצחק שסובר שמדובר בגזירה מדרבנן בלבד יש להקל. מדוע בדיני דאורייתא תהיה חובה להחמיר ובדרבנן להקל? נאמרו כמה גישות:

א. יש שכתבו שבאמת מדין תורה, אין חובה להחמיר בספק דאורייתא. רק חכמים, מכיוון שדיני דאורייתא חמורים, קבעו שבספקם יש להחמיר (מה שאין כן בדיני דרבנן הקלים). ב. כיוון שני סובר, שבדיני דאורייתא הדברים אסורים במהותם, לכן לא ניתן להקל בספק מאכל אסור, כי ייתכן שבעקבות כך האדם יאכל מאכל אסור. לעומת זאת בדיני דרבנן הדברים במהותם מותרים, שהרי התורה לא אסרה לעשותם, אלא שחכמים קבעו שאין לעשותם, וקבעו איסור זה רק כאשר יש וודאי איסור.

רוב חכמה ומניין

מכל מקום, במקרי ספק יש ללכת בדאורייתא לחומרא ובדרבנן לקולא. אלא שמעבר לכך שיש להתחשב בגורמים נוספים (למשל מקרה שבו פוסק יחיד נוקט להחמיר או להקל), יתכן שכבר הגמרא במסכת עבודה זרה (ז ע"א) מצמצמת כלל זה:

בתחילה הגמרא מביאה דברי תנא קמא הסובר, שכאשר נחלקים חכמים ביניהם, יש לפסוק כדעת הגדול בחכמה או במנין תלמידים, כיוון שיש לו יותר תלמידים מקשים עליו יותר ומסתמא דעתו נכונה יותר². רבי יהושע בן קרחה העיר, שכלל זה לא נכון באופן גורף, וכאשר מדובר בספק דאורייתא יש להחמיר, ובספק דרבנן יש להקל. דנו הפוסקים במה חלק רבי יהושע:

א. מדברי **הרמב"ם** (ממרים ב) שלא ציין את כללו של תנא קמא עולה, שאכן הכלל היחיד הקובע במקרה בו שני חכמים נחלקים ואין הכרעה, הוא ספק דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא. ב. **הרשב"א** (א, רנ"ג) וראשונים נוספים חלקו וסברו, שרבי יהושע בן קרחה מוסיף על דברי תנא קמא, ולשיטתו יש ללכת אחרי ספק דאורייתא לחומרא, אבל רק במקרה בו החכמים שווים, ובלשונו:

"כיצד שורת הדין, אם שנים הפוסקים באחד זה אוסר וזה מתיר. אם נודע האחד גדול בחכמה ובמניין ויצא שמו כן הולכין אחריו בין להחמיר בין להקל. היו שניהם שווין ולא נודע מי גדול משניהם. בשל תורה הולכין אחר המחמיר דהוה ליה כספיקא דאורייתא ובשל סופרים הולכין אחר המקל וכדאיתא בעבודה זרה. ומי שסומך על המקל, בשל תורה עובר."

מה ההיגיון בקביעה זו? כמו בקביעה על פי רוב שראינו לעיל, נראה שכאשר רב גדול יותר סובר כדעה א' מסתמא הוא מכון לאמת יותר, ומשום כך אין זה מקרה של ספק בו הולכים בדאורייתא לחומרא ובדרבנן לקולא. באופן כללי דברי הרשב"א נפסקו להלכה (ועיין בש"ך י"ד רמב) ולא דברי הרמב"ם, אלא שלמעשה גם כלל זה כמו הכללים הקודמים קשה ליישום באופן תמידי.

הסיבה לכך היא, שבמקרים רבים קשה להכריע מי גדול יותר כפי שכתב הרי"ד (ס' סב) - קביעה שהניע אותו לפסוק בכח שכלו ולא ללכת על פי רוב פוסקים. ואמנם, יש שבכל זאת צירפו לעיתים כלל זה כגון הרא"ש (כלל צד, ה) שפסק פעם אחת כדעת הרי"ף, התוספות והראב"ד וכנגד הרמב"ם בין השאר בגלל "שהיו מופלגין יותר בחכמה ובמניין".

הכרעה בספק

יוצא שלמעשה, מי שלא משתמש בכוח שכלו וסברתו להכריע כנגד הראשונים, לא סובר שיש ללכת אחרי הרוב, ואין לו רב קבוע שהוא צועד אחר פסקיו, פעמים רבות יצטרך להשתמש בכלל ספק דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא. אלא, שגם כלל זה צריך בירור. למשל, מה הדין כאשר יש מצווה הכוללת דינים דאורייתא ודרבנן, ומה דין אדם שמסתפק האם נטל לולב ביום טוב ראשון (מדאורייתא), ולנטילת הלולב צמודה ברכה מדרבנן - ונראה נושאים אלו בדף לשמחת תורה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² יש שפירשו שהכוונה למניין שנים, ככל שהפוסק מבוגר יותר כך יש ללכת בעקבותיו. הריטב"א נימק שהסיבה לכך היא, שמסתמא הוא שימש יותר תלמידי חכמים, ופסיקתו נכונה יותר. אפשרות נוספת שכלל שאדם יותר מבוגר יש לו יותר ניסיון חיים, שעוזר לו לקלוט את הבעיה בצורה טובה יותר, וכן לתת תשובה מותאמת יותר.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com